

Tomo VUKŠIĆ

BISKUP PREDVODNIK KOLONE SVJEDOKA VJERE U povodu 50. obljetnice povratka (nad)biskupa Čule iz zatvora

Sažetak

Tekst je nastao u povodu 50. obljetnice povratka mostarskoga (nad)biskupa dr. Petra Čule iz zatvora koji se dogodio u jesen 1957. nakon što je on, na montiranom sudskom procesu u Mostaru 1948. god.e nepravедno osuđen na 11 i pol godina strogoga zatvora. U prvom dijelu, kao okvir za biskupov lik, ukratko i statistički su prikazana stradanja Crkve u BiH u godinama Drugoga svjetskog rata i prvim godinama nakon uspostave komunističkoga režima, što se odnosi posebice na Crkvu u Hercegovini gdje je Čule od 1942. god. bio dijecezanski biskup. U nastavku je opisan duhovni lik ovoga biskupa kroz podsjećanje na patnje što ih je, zajedno s tolikim drugim ispovjednicima kršćanske vjere, svećenicima i laicima, toliko godina neustrašivo podnosio. Iako je nevin osuđen i trpio, imao je veliko razumijevanje prema onima koji su zbog straha od vlastitoga stradanja krivo svjedočili protiv njega. Nakon njegova izlaska iz zatvora, neki od njih su usmeno a drugi pismeno molili od njega oprostjenje.

Završetak Drugoga svjetskog rata rezultirao je, između ostaloga, i uspostavom komunističkih režima u cijeloj istočnoj Europi što je za posljednicu imalo radikalnu ideologizaciju tamošnjih društava i sustavan progon svih ideoloških protivnika i neistomišljenika. Mnogo puta čak do istrebljenja!

Među onima koje se tako progonilo nalazile su se sve vjerske zajednice i njihova vodstva. Među njima ponajviše je progonjena Katolička Crkva, njezina hijerarhija, svećenici te istaknutiji laici i inteligencija. Zbog istih razloga i na isti takav način, nakon uspostave jugoslavenskoga komunističkog režima, stradala je Katolička Crkva među Hrvatima.¹ Nje-

¹ Usp. Anto BAKOVIĆ, *Stradanja Crkve u Hrvata u Drugom svjetskom ratu. Svećenici - žrtve rata i poraća*, Zagreb, 1994. (passim); Ratko PERIĆ, *Da im spomen očuvamo*,

zin dio u Hercegovini bio je također okupan krvlju² a (nad)biskup Petar Čule³ osuđen na dugogodišnju zatvorsku robiju!

Progone biskupa Čule, kojima je bio izložen nakon završetka Drugoga svjetskog rata, kao ni Crkve u Hercegovini, ne može se promatrati odvojeno od stradanja Crkve općenito niti od stradanja drugih crkvenih osoba. Stoga će u nastavku najprije biti bačen pogled na tadašnju društvenu situaciju i stradanja Crkve općenito da bismo se u drugom dijelu vratili biskupu Čuli kao ispovjedniku vjere jer mu je i život bivao izravno ugrožen.

I. Stradanja Katoličke Crkve i njezinih članova

U svemu što se dogodilo Čuli, kao biskupu, vjerojatno je bilo lakše podnijeti osobnu patnju negoli patnju kojoj je bila izložena cijela Crkva kao takva. Odnosno, nema nikakve dvojbe da je, kao najodgovornija osoba za ovaj dio Crkve, mnogo više trpio zbog strašnoga “krvavog plesa” koji su zločinci igrali nad lijesovima mnogih svećenika, časnih sestara, bogoslova, sjemeništara i tolikih vjernika te uporno i zločinački najjav-

Mostar, 2000. (passim); Andrija NIKIĆ, *Hercegovački franjevački mučenici 1524.-1945.*, Mostar, 1992. (passim); Marijan KARAUŁA, *Žrtve i mučenici. Stradanja bosanskih franjevaca u Drugom svjetskom ratu*, Sarajevo, 1999.; Anto ORLOVAC, *Banjolučki martirologij. Svećenici Banjolučke biskupije - žrtve ratova dvadesetog stoljeća*, Banja Luka-Zagreb, 1999. (passim); Marko SEMREN, *Život i umiranje pod križem. Svjedočenje kršćanske franjevačke duhovnosti bosanskih franjevaca*, Sarajevo, 2000., str. 173-193; Tomo VUKŠIĆ, *Confessores fidei. Čule, Čekada, Majić, Nuić, Perić*, Mostar, 2000.; Andrija NIKIĆ, *Lučonoše naše vjere i uljudbe - mrtvoslovnik hercegovačkih fratara*, Mostar, 2004., passim; Božo GOLUŽA (prir.), *Svjedoci vjere i rodoljublja*, Mostar, 2005.; Tomo VUKŠIĆ, “Stradanje katoličkih crkvenih osoba iz BiH za vrijeme Drugoga svjetskog rata i neposredno nakon njega (I.)”, u: *Hrvatska misao* 38/27-2005., str. 101-123; Tomo VUKŠIĆ, “Stradanje katoličkih crkvenih osoba iz BiH za vrijeme Drugoga svjetskog rata i neposredno nakon njega (II.)”, u: *Hrvatska misao* 41/29-2005., str. 118-141.

² Usp. npr. Andrija NIKIĆ - Žarko ILIĆ - Iko SKOKO, *Hrvatske žrtve rata u Hercegovini 1941.-1945.*, Mostar, 1995.; Ivica PULJIĆ - Stanislav VUKOREP - Đuro BENDER, *Stradanje Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u istočnoj Hercegovini*, Zagreb, 2001.; Tomo VUKŠIĆ, “Pogled na stradanje Hrvata i Katoličke Crkve u Hercegovini za vrijeme Drugoga svjetskog rata”, u: *Hrvatska misao* 34/25-2005., str. 77-95.

³ U Mostaru je 16. lipnja 1990. održan studijski dan o životu i djelu (nad)biskupa dr. Petra Čule te je godinu dana kasnije tiskan i zbornik tada održanih predavanja. Usp. Ante LUBURIĆ - Ratko PERIĆ, *Za kraljevstvo Božje. Život i djelo nadbiskupa dra Petra Čule*, Mostar, 1991.

ljivali posmrtno slavlje oko groba svakoj vjeri. Katoličkoj Crkvi naročito! Stoga je zaista užasno teško bilo biti biskup u takvim okolnostima jer je odgovornost bila vrlo velika a nemoć i nasilna spriječenost da se zaštiti ugrožene istovremeno još veća. Stoga se za Kristove sljedbenike, koji su željeli ostati vjerni, jedini mogući izbor u tim vremenima teških iskušenja, zamki i podmetanja sastojao ponajprije u očitovanju moralne snage kroz vjernost u teškim prilikama u kojima su toliki svoju dosljednost posvjedočili ustrajnošću sve do prolijevanja krvi.

I.1. Progoni crkvenih osoba u BiH

Za vrijeme Drugoga svjetskog rata i neposredno nakon njega iz Bosne i Hercegovine 161 katolički svećenik je ubijen, umro od tifusa, u zatvoru ili logoru zbog posljedica maltretiranja. Među njima daleko najviše su ih ubili partizani u završnim ratnim operacijama ili njihova vlast neposredno nakon toga. Rijetki su bili suđeni a većina je likvidirana bez ikakva procesa.

U to vrijeme stradalo je 13 svećenika Banjalučke biskupije od njih 31: ubijeno ih je 10, jedan je umro u zatvoru i jedan u logoru a biskup Garić je umro kao ratni prognanik. To pak znači da je ova biskupija izgubila 41,93 % svoga klera. A događaji u kojima su 1941. god. ubijena dva župnika (u Drvaru i Grahovu) smatrani su početkom partizanskog ustanka u BiH pa je zato svaki 27. srpnja obilježavan kao “Dan ustanka”.

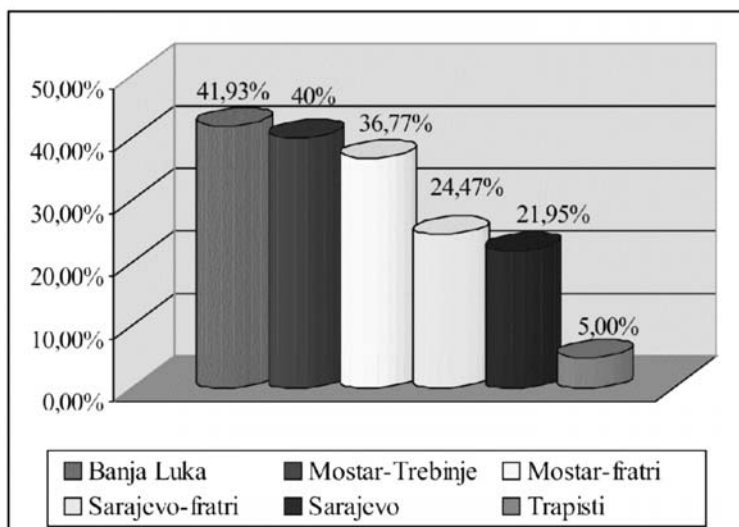
Bosanska franjevačka provincija, koja je na ratnim područjima imala 192 svećenika, tijekom rata i neposredno nakon njega izgubila ih je 47, odnosno 24,47 %: ubijeno ih je 36, jedan je umro u zatvoru a 10 ih je umrlo od tifusa.

Sarajevska nadbiskupija je izgubila 27 svećenika a bilo ih je ukupno 123: njih 21 su ubijena, jedan je umro u zatvoru, dva su umrla od posljedica zatvora i torture a tri su umrla od tifusa. To pak znači da je ova nadbiskupija izgubila 21,95 % svojih svećenika.

Broj svećenika trapista u jedinom samostanu kod Banja Luke prije rata kretao se oko 40 pa, jer ne postoje kasniji podaci, pretpostavljamo da ih je bilo toliko i 1944. god. kad su se, prema naredbi njemačke vojske, morali povući. A kako su njih trojica umrli u logoru, to bi iznosilo 7,50 %. K tome i jedan je isusovac umro u zatvoru.

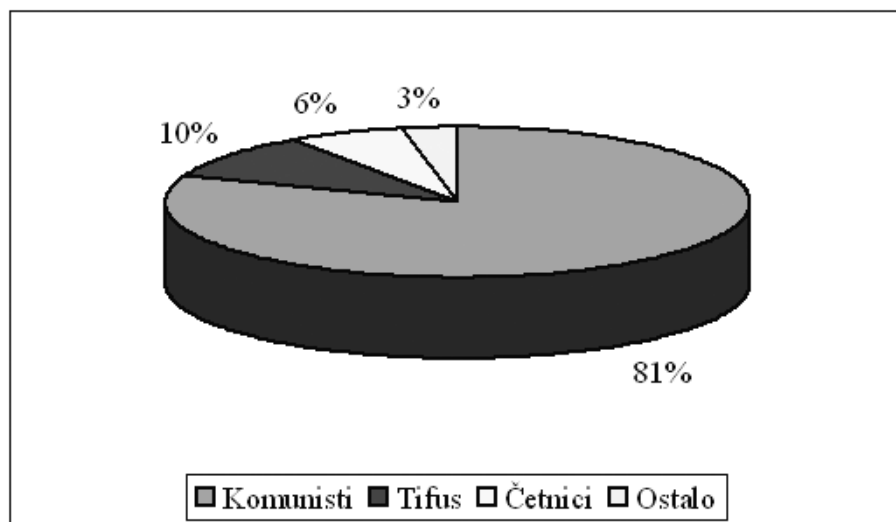
Dijecezanski kler iz Hercegovine izgubio je 14 svećenika (40 %) od 35 prisutnih na ratnom području: 12 ih je ubijeno, jedan poginuo u zatvoru i jedan umro od tifusa.

Hercegovačka franjevačka provincija je na ratnim područjima imala 155 svećenika a stradalo ih je 57: ubijeno ih je 55, jedan je umro u zatvoru a jedan od posljedica zatvora što iznosi 36,77 %.

Pregled stradanja svećenika u BiH po biskupijama i redovničkim zajednicama

Daleko najveći broj svećenika ubili su predstavnici nove vlasti: najprije partizanska vojska tijekom rata i neposredno nakon njega u završnim ratnim operacijama, komunistička vlast u vremenu nakon rata dok su neki svećenici umrli ili poginuli kao robijaši u komunističkim zatvorima tijekom prvih poslijeratnih godina. Ukupan broj ubijenih na taj način je 125, no njima treba dodati još petoricu koji su, nakon izlaska iz zatvora, ubrzo umrli od posljedica mučenja u komunističkim zatvorima. Tako proizlazi da su predstavnici novoga režima na jedan od rečenih načina usmrtili ravno 130 katoličkih svećenika iz BiH. K tome, jednoga je osudila i strijeljala vlast Nezavisne Države Hrvatske, jedan je poginuo u vlaku zbog savezničkoga bombardiranja, trojica su nestala tako da se ne zna uzrok njihove smrti, desetoricu su ubili četnici a 16 ih je umrlo od tifusa kojim su se zarazili redovito zbog brige oko ratne sirotinje i bolesnika što, kad se sve zbroji, u postocima prikazuje sljedeći grafikon.

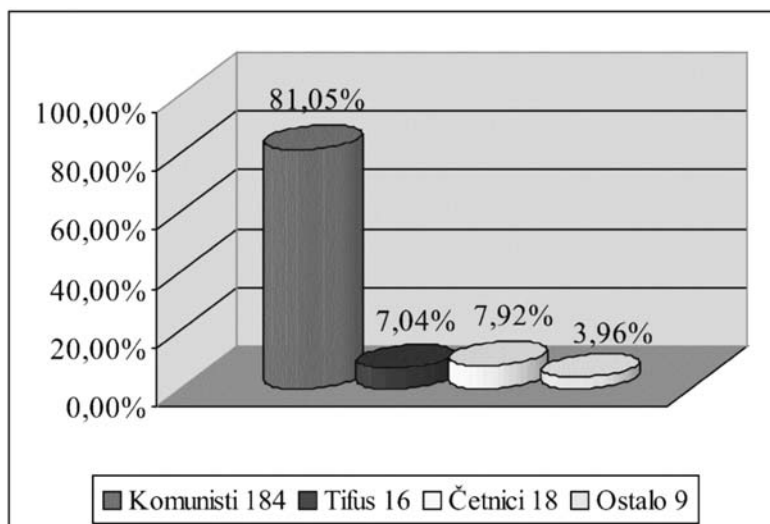
Uzroci smrti 161 svećenika iz BiH

U vremenu, kojim se bavimo, stradale su također brojne druge crkvene osobe: Sarajevska nadbiskupija je izgubila sedam bogoslova, Mostarsko-Trebinjska dva, Banjalučka šest bogoslova i sjemeništara, provincija “Bosna Srebrna” 18 a hercegovački franjevci 10 braće laika, bogoslova i sjemeništara, trapisti 11 braće laika te isusovci jednoga.

Prema tome popisu, koji vjerojatno još nije potpun, ubijeno je 55 klerika, braće laika bogoslova i sjemeništara. Partizani i kasniji komunistički režim likvidirali su ih 48 (87,27 %), četnici trojicu (5,45 %) a četvorica su izgubila život na nepoznat način (7,27 %).

U istom vremenu smrtno je stradalo također 11 časnih sestara. Njih 6 su likvidirali partizani ili kasnije komunisti dok su ih četnici ubili pet. Među njima je i sestra Regina Milas, rođena 3. kolovoza 1915. u Tihaljini kod Gruda, koja je bila članica Školskih sestara franjevačka hercegovačke provincije, a ubili su je partizani u Čapljini 2. veljače 1945.

Zbrajajući sve navedene žrtve, proizlazi da je tijekom Drugoga svjetskoga rata Katolička Crkva u BiH ostala bez 227 smrtno stradalih svećenika, braće laika, bogoslova, sjemeništara i časnih sestara. Na izravan ili neizravan način od partizanske i komunističke ruke stradalo ih je čak 184, odnosno 81,05 %. Od tifusa ih je umrlo 16 (7,04 %), četnici su ih ubili 18 (7,92 %) a devetoro (3,96 %) ih je život izgubilo na neki drugi način. U nekim od tih devet slučajeva poznat je uzrok smrti dok se za neke ne zna ni kako ni gdje su umrli.

Uzroci smrti svih stradalih crkvenih osoba od 1941. do 1952. god.

I.2. Stradanje vjernika prema župama u Hercegovini

Kao što je već bilo rečeno, biskup Čule predvodio je onaj dio Katoličke Crkve koji je tijekom Drugoga svjetskoga rata i neposredno nakon njega izgubio također strahovito velik broj vjernika. Mnogi su emigrirali u zapadne zemlje no njihov broj se, nažalost, ne zna. O njima se općenito malo piše iako predstavljaju velik populacijski gubitak.

S druge strane, velik broj vjernika bio je doslovce fizički likvidiran. Odnosno, prema popisu, napravljenom prema sadašnjim župama u Hercegovini, ubijeno ih je najmanje 15.705, odnosno otprilike svaki deseti katolik iz Hercegovine izgubio je život kao izravna ili neizravna žrtva rata ili poraća. A kako su se uz ovaj službeni popis, koji su na zahtjev biskupa Pavla Žanića napravili župnici do 1991. god. i koji se čuva u Biskupskom ordinarijatu u Mostaru, pojavili još neki izvještaji, ovdje se donosi njihov statistički pregled iako neki podaci u njima sigurno nisu točni (npr. Blagaj 118, Nevesinje 300 ili 1456, Sutina 1243, Mostar 500 i sl.). Naime, u Mostaru i Nevesinju župnici nisu izvršili Žanićev zahtjev i popis stradalih tada nije obavljen. Ali ako se za ta dva mjesta uzme jednak prosjek žrtava, koji su imale druge župe za koje imamo podatke, na ondašnjih oko 12.000 vjernika mostarske župe opravdano je pretpostaviti da je bilo barem oko 1000 žrtava te još barem 150 iz Nevesinja te ako broj svih žrtava zaokružimo ukupno na oko 16.000, što je posvema opravdano, to bi u rela-

ktivnim brojevima iznosilo 8,42 % od ukupnoga broja Hrvata Hercegovine s kraja Drugoga svjetskoga rata a to znači da je otprilike svaki dvanaesti hercegovački katolik ubijen.

Župe	Biskupski ordinarijat (Arhiv Ordinarijata), Mostar	Hrvatske žrtve rata u Hercegovini 1941.-1945., Mostar 1995.	Napretkov kalendar za 2005., Grude 2004.	Stradanje Hrvata tijekom Drugog svjetskog rata i poraća u istočnoj Hercegovini, Zagreb 2001.
Aladinići	207	300	300	300
Blagaj	204	204	204	118
Buhovo	60	60	60	-
Bukovica	254	254	254	-
Crnač	117	117	117	-
Čapljina	340	362	362	-
Čeljevo	126	175	227	227
Čerin	478	478	478	-
Čitluk	226	226	226	-
Domanovići	169	169	282	282
Dračevo	181	221	271	271
Drežnica	148	149	149	-
Drinovci	177	240	240	-
Duvno	595	595	595	-
Gabela	108	108	108	-
Gabela-Polje	68	68	68	-
Glavatičevo	65	65	65	-
Goranci	184	200	200	-
Gorica	137	237	237	-
Gorica-Struge	18	64	64	-
Grabovica	104	145	145	-
Gradac	118	118	238	-
Mostarski				
Gradac Neumski	121	120	174	174
Gradac Posuški	123	130	130	-
Gradina	213	213	213	-
Gradnići	156	156	156	-
Grljevići	169	169	169	-
Grude	116	250	250	-
Hrasno	465	465	546	546
Humac	917	917	917	-
Hutovo	120	143	194	194
Izbično	96	96	96	-
Jablanica	53	53	53	-
Jare	107	107	107	-
Klobuk	136	136	136	-
Kočerin	381	399	399	-
Kongora	126	135	135	-
Konjic	539	570	570	-
Kruševo	166	166	166	-
Ledinac	130	145	145	-
Ljuti Dolac	149	160	160	-
Medugorje	367	368	368	-

Mostar katedrala	-	500	500	-
Mostar ss. PP	-			-
Neum	54	54	89	89
Nevesinje	-	300	1.456	207
Ploče Tepčići	228	229	229	-
Polog	69	69	69	-
Posušje	453	453	485	-
Potoci	218	218	218	-
Prenj	103	103	152	152
Prisoje	110	110	110	-
Rakitno	223	370	493	-
Raskrižje	72	72	72	-
Rasno	168	168	168	-
Rašeljke	52	52	52	-
Ravno	220	280	390	390
Roško Polje	169	169	169	-
Rotimlja	242	260	322	322
Ružići	104	104	176	-
Seonica	159	159	159	-
Stjepan Krst	108	108	220	220
Stolac	354	354	650	650
Studenci	261	261	261	-
Sutina	123	123	1243	-
Šipovača-Vojnići	160	160	160	-
Široki Brijeg	784	784	891	-
Šuica	171	176	176	-
Tihaljina	249	249	249	-
Trebinja	177	179	223	223
Trebinje	40	40	58	58
Veljaci	231	328	328	-
Vinica	92	92	92	-
Vinjani	32	32	32	-
Vir	97	97	97	-
Vitina	237	237	237	-
Zagorje	61	61	61	-
S v e g a	14.555			
Mostar (pretpostavka)	oko 1000			
Nevesinje (pretpostavka)	oko 150			
S v e g a	oko 15.705	16.404	18.969	-

2. Petar Čule žrtva progona Crkve i vjere

2.1. Kratak životopis (nad)biskupa dr. Petra Čule

Petar Čule rodio se u Kruševu kod Mostara 18. veljače 1898. kao treće dijete Juriše i Jake r. Šarac koji su imali osmero djece. U ranoj mladosti bio je vrlo boležljiv, a najviše je trpio od malarije, pa su mu i svijeću palili očekujući da će umrijeti. Osnovnu školu završio je u susjednom selu Ljuti Dolac. Godine 1909. njegov otac poslao je molbu Biskupskom ordinarijatu u Mostar da mu sin Petar bude primljen u travničko sjemenište i gimnaziju no njegova je molba završila na Širokom Brijegu. Tamo je Petar bio odbijen zato što je nekada bolovao od malarije. Nakon što je morao napisati novu molbu, Petar je bio primljen u Travnik kad mu je bilo 11 godina.

Na početku, kako sam piše, nije se najbolje snašao u Travniku. Veli da je znao put, možda bi i pobjegao u Hercegovinu. No, početne poteškoće ubrzo je prebolio te je postao jednim od najboljih đaka gimnazije i sve razrede završio odličnim uspjehom. Tijekom gimnazijskoga školovanja dva puta se teško razbolio (1913. i 1916. god.) ali se, uz pratnju liječnika, izvukao.

Poslije položenoga ispita zrelosti u lipnju 1917. god., ujesen iste godine upisao se na četverogodišnji studij teologije u Sarajevu koji je 1921. god. priveo kraju postigavši opet izvrstan uspjeh. Zaređen je za svećenika poslije treće godine studija 20. lipnja 1920. a mladu Misu proslavio je 29. lipnja iste godine. Prvi semestar četvrte godine studija proveo je u Louvainu ali se zbog poteškoća s klimom i siromaštvom neposredno prije Uskrsa 1921. god. vratio u Sarajevo i tu studij priveo kraju.

Poslije mlade Mise biskup Mišić ga je bio predvidio za župnika u Blagaju ali je u posljednji čas bio imenovan fra Jako Jukić pa je Čule ostao slobodan i odabrao postdiplomski studij. Posredovanjem rektora sarajevske bogoslovije Antuna Prešerna Čule je bio primljen u Innsbruck u Austriji. Kako nije imao osigurane stipendije, ponajviše se morao sam uzdržavati. Ipak, unatoč poteškoćama napisao je doktorsku radnju s naslovom “*De statu hominis*” kod sv. *Bonaventure* i položio potrebne ispite te je 12. srpnja 1923. bio promoviran u doktora teologije.

Vrativši se u Hercegovinu, Čule je bio imenovan odgojiteljem (prefektom) u dačkom domu “Petar Svačić” Hrvatskoga kulturnoga društva Napredak u Mostaru. Na toj službi ostaje do 1929. god. a u međuvremenu je u mostarskoj gimnaziji bio također vjeroučitelj (1923.-1924.), profesor francuskoga jezika (1926.) i filozofije (1926.-1928.). Od 1926. god. obnašao je službu arhivara pri Biskupskom ordinarijatu, od 1934. službu bis-

kupskoga savjetnika te od 1931. do 1941. god. službu honorarnoga vjeroučitelja u gimnaziji.

Mostarski biskup Alojzije Mišić umro je 26. ožujka 1942., a zbog proceduralnih poteškoća u Mostaru koje nisu dopuštale uobičajeni izbor privremenoga upravitelja Biskupije, sarajevski nadbiskup Ivan Šarić imenovao je Čulu kapitularnim vikarom, tj. upraviteljem biskupije do imenovanja novoga biskupa. No, već 15. travnja 1942. papa Pijo XII. imenovao je upravo Petra Čulu mostarskim biskupom što mu je priopćio predstavnik Svete Stolice točno mjesec dana kasnije 15. svibnja. A nakon što je vijest objelodanjena 1. lipnja, Ministarstvo pravosuda i bogoštovlja NDH je dva dana nakon toga, 3. lipnja 1942., na sve župnike u Hercegovini razaslalo dopis (br. 5974-B-1942) kojim je pokušalo izazvati bojkot novoga biskupa. Taj dopis, kojega je potpisao ministar Mirko Puk, glasi: “*Predmet: Mostar - imenovanje biskupom. Svim župnicima mostarske biskupije. Ovih dana imenovan je mostarskim biskupom g.[ospodin] Dr. Petar Čule, bez pitanja i saslušanja, čak i bez znanja hrvatske državne vlade. Hrvatska državna vlada ne može primiti do znanja takovo imenovanje na području Nezavisne Države Hrvatske, te će prema tome zauzeti svoje stajalište na obrani državnog vrhovništva u svim odnošajima pro foro civili. Ovo vam se stavlja do blagohotnog znanja i ravnanja radi.*”⁴

Tako su progoni biskupa Čule započeli odmah nakon što je proglašeno njegovo biskupsko imenovanje.

Budući da Crkva ni pred kim ne žrtvuje vlastitu slobodu, nije to učinila ni u ovom slučaju pa je Petar Čule zaređen za biskupa 4. listopada 1942. u crkvi sv. Petra i Pavla u Mostaru. Glavni zaređitelj bio je sarajevski nadbiskup Ivan Šarić a suposvetitelji zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac i predstavnik Svete Stolice u Zagrebu Ramiro Marcone. Poslije svečanosti biskupskoga redjenja biskup Čule nije priredio svečanoga ručka već je, umjesto da troši na ručak, svotu od 100.000 kuna predviđenu za taj objed podijelio izbjeglicama i drugim ugroženim osobama.

Tijekom rata Čule se ističe hrabrim prosvjedima kod talijanskih vlasti zbog njihove suradnje s četnicima u progonima katolika po Hercegovini. Traži također zaštitu nevinoga stanovništva od upada partizanskih jedinica kao i od progona režima NDH. No, na žalost, samo rijetko je to pomagalo!

U završnoj ratnoj godini, i posebice u mjesecima neposredno nakon završetka rata, strašno je stradala Katolička Crkva koju je predvodio Čule. Partizani i komunistička vlast poslije rata pobili su mnoge svećenike i

⁴ “Zavrzleme oko jubileja biskupa Čule”, u: *Crkva na kamenu* 7-8/1982., str. 2; Ante LUBURIĆ - Ratko PERIĆ, *Za kraljevstvo Božje*, str. 198.

vjernike, mnoge rastjerali, Crkvi oduzeli posjede i kuće, zabranili humanitarni rad i katolički tisak, zabranili crkvene škole i sirotišta, zatvorili franjevačko sjemenište i bogosloviju, zabranili kulturna društva, oduzeli tiskaru itd.

Vrativši se iz zatvora u Mostar tek pod kraj 1957. god., Čule potiče i pomaže obnovu oštećenih i porušenih crkava. Radi vrlo mnogo na podizanju dijecezanskoga klera pa su zaređena 83 nova svećenika u vrijeme njegova biskupovanja. Sagrađene su mnoge nove crkve i kapelice, osnovao je 14 novih župa i sagradio mostarsku katedralu. Pokrenuo je pravedniju raspodjelu župa u Hercegovini između franjevačkoga i dijecezanskoga klera iz čega se, zbog odbijanja franjevaca, izrodio tzv. "hercegovački slučaj". Vrlo zapaženo sudjelovao je na svim zasjedanjima Drugoga vatikanskoga sabora, ali radio i na pripravi i na provođenju njegovih zaključaka.

Tijekom života napisao je i objavio nekoliko knjiga i knjižica, nekoliko biskupskih poslanica, više članaka tiskanih na raznim stranama. Preveo je s engleskoga *Povijest isusovačkoga reda* (oko 1.000 stranica u dvije knjige). Vrlo dobro je znao još i njemački, francuski, talijanski i latinski a recitiranjem starih grčkih pjesnika napamet impresionirao je slušatelje.

Umirovljen je 14. rujna 1980. te je povučeno živio u Ordinarijatu u Mostaru. Na dan odlaska u mirovinu papa Pavao VI., mimo uobičajene prakse u Crkvi i očito zbog Čulinih zasluga za Crkvu, imenovao ga je naslovnim nadbiskupom giufitanskim. Umro je 29. srpnja 1985. i pokopan u biskupsku grobnicu u kripti mostarske katedrale.

2.2. Biskup Čule svjedok vjere

Vlasti Nezavisne države Hrvatske su neposredno prije svoga povlačenja biskupu Čuli, koji mi je to osobno pripovijedao, ponudile da ga zrakoplovom evakuiraju iz Mostara prije njegova pada 1945. god. No, smatrajući da mu je kao biskupu dužnost ostati uza svoje vjernike i u svojoj biskupiji, on je tu ponudu odbio i dočekao kraj rata u Mostaru.

Vrlo brzo nakon preuzimanja vlasti, novi režim je počeo plesti mrežu oko biskupa Čule i polako spremati stezanje obruča. To se pojačalo posebice nakon "Pastirskog pisma" koje su biskupi zajedno sastavili potkraj 1945. god. a kojim su se očitovali glede nepravdi što ih je komunistička vlast nanosila Crkvi. Naime, svima je bilo poznato, pa i vlastima, da je u tome pismu, upravo na insistiranje biskupa Čule, spomenut također partizanski pokolj franjevaca na Širokom Brijegu. To pismo je vlast shvatila kao izravan napad na svoje strukture te je vrlo brzo počela potraga za krivcima. Naravno da su javno bili prozivani i optuživani svi potpisnici toga

pisma ali među njima naročito “aktiv episkopata”, kako su tada pisali komunisti, odnosno trojica: zagrebački nadbiskup Alojzije Stepinac te skopski biskup Smiljan Franjo Čekada i Petar Čule.

Akciju komunista protiv biskupa Čule vjerojatno je usporavala i činjenica da je on u to vrijeme bio jedini biskup u BiH. Naime, sarajevski nadbiskup Ivan Šarić emigrirao je 1945. god. u inozemstvo a banjalučki biskup Josip Garić je već 1946. umro u emigraciji u Austriji dok je Smiljan Franjo Čekada, kao skopski biskup, samo povremeno dolazio na područje Banjalučke biskupije kao njezin privremeni apostolski upravitelj. Ali, nakon skoro tri godine javnih provokacija i prozivanja, Čule je uhapšen 22. travnja 1948. u pet sati ujutro kad je u zgradu Biskupskog ordinarijata upala policija. Pretres Ordinarijata i biskupova stana trajao je cijeli taj dan, sve do šest sati poslije podne, nakon čega je biskup bio sproveden u mostarski zatvor.

Da je sve bilo unaprijed pripravljeno, potvrđuje i podatak da je istraga započela već sutradan, 23. travnja, i trajala do 4. lipnja 1948. Samo hapšenje i istraga su vrlo teško pogodili biskupa pa mu se zdravlje naglo pogoršalo te je istražni postupak zbog toga dva puta prekidan a biskup dva puta smještan u bolnicu u Sarajevu, od 30. travnja do 4. svibnja i od 1. lipnja do 12. srpnja. Na službenim dokumentima zapisnika biskupovih saslušanja istražitelji se nisu potpisivali ali je Čule u svojim zapisima, sastavljenim nakon izlaska iz zatvora, pribilježio da su to bili Mile Perković i Branko Šekarić. Tijekom te istrage biskup nije mogao imati odvjetnika niti se mogao služiti ičijom pravnom pomoći pa je bio prepušten samome sebi.

Tijekom njegova drugoga boravka u bolnici u Sarajevu, Čuli je 10. srpnja 1948. uručena optužnica. Tu optužnicu je 28. lipnja podiglo “Javno tužništvo NRBiH” iz Sarajeva a ne okružno tužilaštvo iz Mostara, kako je to predviđao redoviti postupak, što opet svjedoči o tome koliku je važnost vlast poklanjala ovome procesu. Optužnicu je potpisao Čedomir Mijović, javni tužitelj tadašnje NRBiH a tijekom suđenja pred Okružnim sudom u Mostaru zastupao ju je Oton Svoboda, zamjenik javnoga tužitelja NRBiH.

Nakon što je primio optužnicu biskup je prevezen u Mostar. Suđenje je počelo u srijedu 14. srpnja a presuda donesena već u nedjelju 18. srpnja. Budući da mu je bilo jasno da se radi o montiranom procesu i nepravednu suđenju, biskup Čule je odbio uložiti žalbu na presudu pa je 24. kolovoza iste godine Vrhovni sud BiH potvrdio presudu Okružnoga suda iz Mostara kojom je biskup osuđen “na kaznu lišenja slobode sa prinudnim radom u trajanju od 11 god. i 6 mjeseci (...) te na kaznu gubitka građanskih prava (...) u trajanju od 3 (tri) godine”. Sudskim vijećem, koje je ovu kaznu dosudilo Čuli, predsjedao je Tahir Hadžović, tada predsjednik

Okružnoga suda u Mostaru, a porotnici su bili Ante Matić i Stojan Primorac. Tijekom suđenja imao je odvjetnika koji mu je bio dodijeljen po službenoj dužnosti. Bio je to neki dr. Prenj, umirovljeni sudac, za kojega je Čule kasnije napisao da ga je svojim govorom i nastupima više “sramotio nego branio”.

Suđenje je obavljeno u tadašnjoj mostarskoj kino-dvorani. Za vrijeme suđenja u dvorani je bilo i publike ali su mogli ući samo oni koji su dobili posebne ulaznice. I naravno da su vlasti učinile tako da su među prisutnima skoro sve bili komunistički agitatori zaduženi da svojim povcima, pljeskanjem, drugim reakcijama i upadicama stvore posebnu psihozu, dojam i raspoloženje u dvorani kako bi izgledalo da se osuda nameće sama od sebe.

Zajedno s Čulom suđeno je još deset osoba: četiri svećenika, četiri redovnice i dvije radnice. Na manje ili više kazne osuđeni su svi spomenuti osim jednoga svećenika. Među njima svakako treba spomenuti don Matu Nuića, koji je osuđen na osam godina i upamćen po vrlo hrabrom držanju u sudnici i dosljednoj obrani biskupa. Uz ponašanje svih drugih, osim fra Mladena Barbarića, nažalost, ne možemo kazati isto jer su neki u strahu čak lažno teretili biskupa. No odreda su smogli snage te su, nakon Čulina izlaska iz zatvora, došli i molili ga za oprostjenje. Neki su čak i u pisanom obliku sastavili vlastitu ispriku i opisali kako su se onako ponijeli zbog velikoga straha i prijetnja kojima su bili izloženi. Međutim, i prije tih isprika, Čule u svojim zapamćenjima bilježi kako je bio posvema svjestan straha i prijetnja kojima su bili podloženi oni koji su ga lažno teretili te da im je svima oprostio.

Djela koja su biskupu Čuli inkriminirana i zbog kojih je osuđen bila su sljedeća: optužen je da je surađivao s vlastima NDH; da nije spriječio tiskanje nekih članaka u *Kršćanskoj obitelji* i “Savremenim pitanjima” u kojima je napadan komunizam; da je svojim pisanjem osobno počinio “djelo koje ide za tim da se putem nasilja obori postojeće državno uređenje FNRJ i da se ugrozi njena spoljna sigurnost” te da je u tome smislu propovijedima vršio propagandu i agitaciju; da je navodno izvršio “djelo pomaganja organizovanja oružane bande”, odnosno poslijeratnih “škripara”, tako da se s njima navodno dopisivao, slao im molitvenike i jedan mali paket te da je jednoga ranjenog “škripara” primio u zgradu biskupije i naredio jednoj časnoj sestri da za njega spremi sobu radi prenoćenja, odnosno da je sutradan s njim doručkovao u svojoj blagovaonici.

Nakon što je presuda bila potvrđena, Čule je 7. listopada 1948. iz Mostara prevezen u zenički zatvor gdje je stigao sutradan, 8. listopada. Od toga dana pa sve do 30. listopada 1955. biskup je bio u tome zatvoru osim

od 26. travnja do 27. lipnja 1951. Naime, tada je on, zajedno s nekim drugim zatvorenim svećenicima i drugim robijašima, prevožen u zatvor u Srijemsku Mitrovicu ali je na stanici u Slakovcima na njihov vagon, dok je stajao ostavljen na tračnicama u stanici, naletio drugi vlak. Bila je to očito namještena željeznička nesreća u kojoj se režim vjerojatno jednim potezom namjeravao riješiti svih ovih “neprijateljskih elemenata”. Neki su zaista tu poginuli a biskup je bio vrlo teško ranjen ali je preživio zahvaljujući liječnicima bolnice iz Osijeka. Poslije toga liječenja neko vrijeme je proveo u Kaznenom zavodu Mitrovica te 27. lipnja opet bio vraćen u Zenicu.

Tijekom izdržavanja zatvorske kazne morao je raditi najteže fizičke poslove kao najgori kriminalac. U ćeliju su mu često davani osuđenici čija je zadaća bila da mu još više zagorčaju život. Udbaši su mu obećavali da će ga pustiti na slobodu ako se “popravi” i pristane na suradnju. Npr. nakon presude u Mostaru, 7. listopada je zajedno s još 19 osuđenika smješten u Mostaru u marvinski željeznički vagon i tako prevezen u Zenicu. Putovanje je “ćirinom” željeznicom trajalo 24 sata a u vagonu nije bilo nikakve mogućnosti za obavljanje tjelesnih potreba. Stigavši u Zenicu sutradan oko 8 sati ujutro, slijedilo je kupanje i dezinficiranje odjeće te je uvečer istoga dana smješten u zloglasnu “staklaru”. Bio je smješten u ćeliji veličine 4,5x2,20 m zajedno s još sedam zatvorenika. Među njima bila su dva svećenika (Milivoj Čekada i fra Marijan Ćurić), dvojica ubojica od kojih je jedan bio sifilitičar te trojica političkih zatvorenika. Biskup je dnevno radio osam sati kao bačvar. Uskoro je ozlijedio palac desne ruke ali je s tom povredom morao tovariti bačve u vagone. Hrana je bila vrlo loša no imao je sreću da je iz Hercegovine povremeno dobivao pakete s hranom i nešto odjeće. Fiziološke potrebe obavljali su na otvorenom nad posebnim rupama. Kad je došao u Zenicu sa sobom je još imao brevijar ali mu je odmah oduzet i vraćen tek 1955. godine. U “bačvariji” je ostao do kraja studenoga 1948. godine kad je prebačen u “specijalnu izolaciju” gdje su ćelije bile dodatno zatvorene posebnim kopcima čime su zatvorenici bili dodatno izolirani tako da nisu imali dovoljno svjetla niti im je bilo moguće ikoga vidjeti izvan ćelije. A kad bi ova vrsta zatvorenika bila puštena na šetnju, svi drugi zatvorenici su morali okrenuti glave prema zidu kako ih ne bi mogli ni vidjeti. U ovakvoj izolaciji Čule je ostao sve do 5. srpnja 1949. kad je ponovno vraćen u “staklaru”. Do početka 1950. godine nosio je svoje civilno odijelo i zimski kaput a onda je dobio kažnjeničko odijelo ali ne i kažnjenički kaput iako mu je njegov civilni kaput bio oduzet što je, zbog teške zime koja je bila u tijeku, ostavilo traga na njegovu zdravlju. Kroz to vrijeme, pred Božić 1949. pa do kraja siječnja 1950., biskup je bio izložen velikim provokacijama. Službenici UDBE su mu dolazili i prijetili

da će ostati u zatvoru i nakon isteka kazne, prijetili su mu “ledarom”, samicom s koje je bio skinut prozor, u kojoj su zatvorenici bili posvema izolirani i ostavljani samo u donjem rublju bez ikakva pokrivača. Sve to ne bi li ishodili od njega da prizna osnivanje svećeničkog udruženja “Dobri pastir” što je on odlučno odbio. Nakon toga je zatvor posjetio visoki službenik UDBE Teufil Selimović te se položaj biskupa i drugih svećenika vrlo pogoršao: zabranjena im je svaka šetnja, hrana je oslabila, vika i psovke stražara su se povećale a nekada i po dva dana zaredom nisu im dopuštali da isprazne “kible” sa izmetom itd. Biskup je tada bio u ćeliji zajedno s još 18 zatvorenika tako da nisu mogli ni sjediti ni leći jer nije bilo dovoljno mjesta.

Dana 25. travnja 1951. biskup je, zajedno s još 13 svećenika i 6 svjetovnjaka, uglavnom intelektualaca, otpremljen vlakom u Mitrovicu a tijekom vožnje bio je lancem vezan s jednim studentom muslimanom koji se zvao Behmen a pod prijetnjom pištoljem nije im bilo dopušteno ići ni u WC. Oko 3 ujutro sljedećega dana njihov vagon je bio ostavljen na pomoćnim tračnicama na stanici u Slakovcima a u zoru je teretni vlak iz Vinkovaca naletio na taj vagon. Neki su tada poginuli a Čule je teško ozlijeđen: iščašena mu je desna noga u kuku, prebijena mu je lijeva noga u gležnju a zadobio je i teže kontuzije po tijelu. Od siline udara odbačen je izvan vagona na žice signalnih uređaja pored pruge. Student Behmen se nekako oslobodio lanca no biskupu to nije uspijevalo pa su neki ljudi priskočili i presjekli lanac te ga oslobodili. No, iako tako ozlijeđen, biskup je ostavljen da leži pored pruge sve do podne toga dana. Tada su ga odveli na pregled u Vinkovce a potom u bolnicu u Osijek. U bolnici je ostao do 28. travnja kad je, zajedno s drugim preživjelima, kamionom prevezen u Kazneni zavod u Srijemskoj Mitrovici. Na kamionu su bili nabacani kao stoka a zbog trešnje po lošoj cesti bolovi su bili užasni. Došavši u Mitrovicu, bio je smješten u bolnički dio kaznionice gdje su liječnici sve zatvorenike, pa i biskupa, tretirali vrlo dobro, posebice kad je bio prevezen u gradsku bolnicu.

Dana 27. lipnja 1951. biskup je bio prevezen nazad u Zenicu gdje je opet završio u “staklari”. Bio je smješten u najgoru ćeliju bez prave posteljine i pokrivača a svoju posteljinu je malo prije toga morao vratiti u Mostar. Zbog toga je početkom studenoga vrlo teško obolio. No, nakon što je upozorio jednoga “cinkera”, koji je bio ubačen među njih, da prestane špijunirati svećenike, prebačen je u ćeliju s razbijenim prozorom a bez pokrivača i sa samo jednom prljavom plahtom. Tu je Čule dobio temperaturu od 40 stupnjeva. Usprkos tome, nisu ga puštali liječniku niti mu dopustili ikakve lijekove.

Tek nakon što je iz uprave zeničke kaznionice otišao poznati udbaša Jure Bilić, stanje se malo popravilo pa je nakon šest mjeseci prvi put mo-

gao izići na šetnju a liječnik ga je smjestio u zatvorsku bolnicu jer je ustanovljena tuberkuloza na desnoj strani pluća pa je u bolnici ostao cijelih šest mjeseci. Kroz to vrijeme bio je toliko smršavio da ga ni neki svećenici, koji su tada dovedeni u zatvor a koje je sam Čule nekada ranije zaređio za svećenike, nisu više mogli prepoznati.

Nakon bolničkog oporavka stanje se u zatvoru bitno popravilo. Opet je počeo raditi. Puštali su ga na šetnju. Međutim, posebno je zanimljivo da je kriomice skoro redovito služio Misu u zatvoru. Kalež mu je bila neka obična mala čaša a plitica poklopac jedne konzerve. Kad mi je jednom zgodom to pripovijedao, na moje pitanje: Kako je to uspijevao? odgovorio mi je da je sve nepromjenjive misne tekstove znao napamet a da je molitve u početku najčešće smišljao sam. No kasnije je jedan svećenik pribavio neki mali misal koji je ostavio biskupu kad je odlazio iz zatvora pa nakon toga nije improvizirao ni promjenjive dijelove Mise. Kruh i hostije su švercali on i još neki osuđeni svećenici na razne načine a vino su pravili sami od suhih groždica koje su dobivali u paketima kao hranu. Misu je redovito služio *pro populo*, tj. za narod. Sjećam se također da mi je tada, a bilo je to jednu godinu nakon što je umirovljen, povjerio da je svaki dan otkako je postao biskup, pa i u zatvoru, izmolio “sva tri ružarija”, tj. tri krunice.

Očito, bila je to hrabrost i pobožnost koja u nama može izazvati samo “svetu zavist”! Hrabrost koja je i komuniste tjerala da ovakve otpuštaju iz zatvora s karakteristikom: “Nepopravljiv!”

Dana 29. listopada 1955. pozvan je u zatvorsku upravu gdje mu je priopćeno da će biti uvjetno otpušten i smješten u kućni pritvor u samostanu Tolisa. Biskupu se nije išlo u Tolisu pa je tražio da radije ostane u zatvoru ako već ne može nazad u svoju biskupiju. No, morao je! Naime, Državni sekretarijat za unutrašnje poslove BiH donio je dan ranije (28. listopada) rješenje kojim se Čule uvjetno otpušta iz zatvora. Taj uvjetni otpust trebao je trajati do 22. listopada 1959. a biskup je trebao kroz cijelo to vrijeme boraviti u samostanu u Tolisi.

Na brzinu je počistio sve što je imao za služenje Mise jer nije želio da to policija pronade i da itko zbog toga strada te je 30. listopada otpušten iz zeničkoga zatvora. Toga dana je, u pratnji nekog udbaša Banjca, autom prevezen u Tolisu no, kako je bio vrlo slaba zdravlja, čak dva puta su se morali zaustavljati. U dva sata popodne stigli su u Tolisu. Ovdje su ga mogli posjećivati drugi biskupi i svećenici ali mu je bilo onemogućeno komuniciranje s vlastitom biskupijom. Odavde je 15. studenoga 1955. poslao dugo pismo tadašnjem predsjedniku Jugoslavije kojim argumentirano dokazuje da je nepravedno osuđen te da za sebe traži elementarnu pravdu. Tj. ovo nije bila ni žalba na presudu ni molba za pomilovanje već neka vrs-

ta prosvjeda i zahtjev za poštivanje njegovih prava. Međutim, nikada mu nije ništa odgovoreno osim što je 20. siječnja 1956. pozvan u srez Brčko gdje mu je njegovo pismo vraćeno uz obrazloženje “da nije pisano u formi”. Kao zatočenik ostao je u Tolisi do 1. lipnja 1956. kad mu je, zbog pogoršana zdravstvenoga stanja, dopušteno toga dana krenuti na liječenje u Zagreb. A budući da su mu zagrebački liječnici savjetovali liječenje na morskoj klimi, otišao je u Selce kod Crikvenice gdje su ga dolazili kontrolirati oficiri UDBe. Na liječenju je ostao do kraja kolovoza te godine kad su mu došli udbaši Mandžuka i Šekarić i zatražili da se vrati u Tolisu.

Budući da je Čule energično odbio povratak u Tolisu, gdje se mogao kretati pa čak i propovijedati ali je bio špijuniran, dopušteno mu je da se preseli u Sarajevo. Tamo je u zgradi tamošnjega nadbiskupskoga kaptola, i dalje kao neslobodan, proveo od kraja kolovoza 1956. do 4. siječnja 1957. Dok je boravio u Sarajevu, svakodnevno je šetao u svećeničkom društvu a dva tjedna je proveo u banji u Tesliću. Krajem 1956. god. rečeno mu je da se uskoro može vratiti u Mostar. Spremio se brzo te 4. siječnja 1957. krenuo u svoju biskupiju gdje je stigao istoga dana i već 6. siječnja 1957. u crkvi sv. Petra i Pavla javno služio pontifikalnu Misu. Međutim, iako je nastavio živjeti u Mostaru, još uvijek nije bio slobodan čovjek. Naime, još uvijek mu je bilo zabranjeno propovijedati.

Sljedećih mjeseci mu se zdravlje pogoršalo pa mu je, radi liječenja, dopušteno otići na Korčulu odakle se redovito morao javljati Sekretarijatu za unutrašnje poslove, odnosno tadašnjoj policiji. U Mostar se vratio na Veliku Gospu a u listopadu 1957. god. dostavljeno mu je rješenje Okružnoga suda u Mostaru prema kojemu je proglašen slobodnim što znači da je otada mogao javno i propovijedati. Tako Petar Čule, nakon 9 godina i 6 mjeseci teških patnja i stradanja ali, što je mnogo važnije, nakon isto toliko vjernoga svjedočenja i vjernosti, ponovno preuzima upravu Crkve u Hercegovini i započinje opet slobodno (!?) obnašati biskupsku službu a ove godine⁵ je pedeseta obljetnica toga važnog događaja.

Zaključak

Komunistička vlast je, progoneći Katoličku Crkvu, učinila tako da je Crkva u BiH krajem 1949. godine ostala bez i jednoga biskupa na službi. Najprije je mostarskoga biskupa Petra Čulu 1948. god. na montiranom procesu osudila na višegodišnju robiju a skopskoga biskupa Smiljana Čekadu,

⁵ Ovaj tekst je predstavljen 18. svibnja 2007. u Stocu kao predavanje na okruglom stolu koji je bio dio kulturne manifestacije “Stolačko proljeće 2007.”

koji je upravljao Banjalučkom biskupijom kao apostolski upravitelj, na kraju 1949. god. protjerala iz BiH i zabranila mu svako dje-lovanje na tome području. Naime, iako nisu bili teolozi, znali su da bez biskupa nema Crkve. No nije im uspjelo jer je papa Pio XII. uskoro za biskupa imenovao dr. Marka Alaupovića i povjerio mu upravu sarajevske nadbiskupije.

Zasluge biskupa Čule i svih drugih nepravедno osuđenih, posebice osuđenih i likvidiranih zbog vjere, ogromne su. To su duhovne duboke žile koje i danas hrane stablo Crkve. Naime, upravo zato što su patnje bile ogromne, ponekada i nepodnošljive, količina njihove svjedočke snage bila je kolosalna. Često ravna snazi svjedočenja kršćana u doba početaka Crkve. Stoga uvijek iznova izaziva divljenje. A ključ njihove snage da ustraju i našega divljenja njihovoj vjernosti krije se u činjenici da silna i nasilna mržnja režima, koji ih je progonio, nije bila “ni do koljena” snazi ljubavi i ponosnom nenasilju koje su u sebi nosili ovi svjedoci vjere.

UN VESCOVO CAPOCOLONNA DEI CONFESSORI DELLA FEDE Nell'occasione del 50° anniversario del ritorno dell'(arci)vescovo Čule dal carcere

Riassunto

Il testo nasce nell'occasione del 50° anniversario del ritorno dell'(arci)vescovo mostariense, dott. Petar Čule, dalla prigione il che è avvenuto nell'autunno 1957. Alla fine di un montato processo nel tribunale di Mostar nel 1948, Čule ingiustamente fu condannato a 11 anni e mezzo al carcere di rigore.

Le sofferenze della Chiesa nella Bosnia ed Erzegovina nel periodo della Seconda guerra mondiale e nei primi anni del regime comunista erano grandi, e sono tema della prima parte. Nell'Erzegovina p. es., dove Čule dal 1942 svolgeva l'ufficio del vescovo diocesano, furono uccisi cca 9 % di tutti i fedeli, 40 % dei sacerdoti diocesani e 37 % dei sacerdoti francescani, quasi tutti nel 1945 o dai partigiani o dal regime comunista.

Nella seconda parte segue la descrizione della figura spirituale di questo vescovo. Questo viene fatto seguendo le sue sofferenze che, insieme a tanti altri confessori della fede cristiana, sacerdoti e laici, per tanti anni sopportava con coraggio. Anche se condannato e sofferto del tutto innocente, aveva una gran comprensione verso le persone che, per paura e sotto le minacce di essere anche loro perseguitate, falsamente avevano testimoniato contro di lui. Dopo il suo ritorno dalla prigione, è vero, alcuni di loro oralmente o per iscritto gli hanno chiesto il perdono, da lui concesso già prima.